

Det historiska kunskapssamhället

Inledning

Elisabeth Elgán & Annika Sandén

Det är inte ovanligt att dagens samhälle karaktäriseras som *kunskapssamhället*, underförstått till skillnad från det tidigare industrisamhället, som därmed mönstras ut som passerat. Tanken att kunskap skulle komma att få en särställning som samhällets motor fördes fram redan på 1960-talet i två inflytelserika böcker, ”managementgurun” Peter Druckers *The age of discontinuity: Guidelines to our changing society* från 1969 och sociologen Daniel Bells *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting* som kom ut första gången 1973.¹ Drucker hävdade att samhället skulle komma att behöva mycket mer teoretisk kunskap inte minst till den gryende IT-branchen, till skillnad från den kunskap som Drucker menade hade utgjort grunden för industrisamhället, nämligen erfarenhetsbaserad kunskap. Bells bok, som fortfarande används som kurslitteratur på universiteten, var också ett försök att förutse kommande förändringar i samhället. Bland Bells framtidsförutsägelser fanns, liksom hos Drucker, ett snabbt växande behov av universitetsutbildad arbetskraft och mer teoretisk kunskap. Bell ger i sin bok uttryck för en stark vetenskapsoptimism och han uttrycker förhoppningar om att vetenskapen ska kunna se alltfler lagbundna sammanhang och finna gemensamma teorier och resonemang som kan appliceras inom de mest skilda områden.²

Druckers och Bells förutsägelser om ökat behov av forskning och universitetsutbildad arbetskraft framstår som helt riktiga om vi ser till IT-sektorns expansion och den digitala revolution som pågår just nu. Troligen är det dessa fenomen som gör begreppet

Hur du refererar till det här kapitlet:

Elgán, E. & Sandén, A. 2016. Det historiska kunskapssamhället. Inledning. I: Sandén, A. & Elgán, E. (red.) *Kunskapens tider: Historiska perspektiv på kunskapssamhället*. Pp. 1–5. Stockholm: Stockholm University Press. DOI: <http://dx.doi.org/10.16993/bai.a>. License: CC-BY 4.0

kunskapssamhället så populärt för att karaktärisera den tid vi lever i nu.

I detta sammanhang är det dock viktigt att komma ihåg två saker. För det första att den digitala revolutionen inte var den första kunskapsrevolutionen som mänskligheten gått igenom. Som historikern Peter Burke understryker i inledningen till sin bok om kunskapens historia innebar också skriftspråket och tryckkonsten stora, och för samtiden oförutsägbara konsekvenser.³ För det andra att alla historiska samhällen har utnyttjat och behövt såväl information som kunskap, kunskap som till sin natur inte enbart kan karaktäriseras som erfarenheter eller praktiska färdigheter, utan kunde vara väl så sofistikerad och teoretisk.

Denna antologi kommer från Historiska institutionen på Stockholms universitet och är frukten av ett gemensamt arbete utifrån institutionens forskningsprogram. Temat för antologin, *historiska perspektiv på kunskapssamhället*, utformades ursprungligen av Annika Sandén och Nicholas Glover som en väg att möjliggöra ett aktivt förhållningssätt till forskningsprogrammets kärna: hur organisationer, institutioner och kulturer påverkar varandra och driver fram eller förhindrar förändring.

Syftet med antologin är alltså inte att diskutera begreppen kunskap eller kunskapsamhället som sådant. Syftet är istället att belysa kunskapens eller kanske snarare kunskapernas former, uttryck och betydelse genom historien. Författarna till de olika bidragen är inte specialister på kunskapshistoria utan har använt sin egen forskning som bas för att ge exempel på hur behovet av information, förmågan att styra information och tillägna sig kunskap samt utnyttja denna, har sett ut i olika historiska situationer och tidsperioder.

Antologin vänder sig till alla som intresserar sig för historia och samhälle, till en bredare allmänhet och till alumner och kolleger. Det är ett skäl till att vi valt *open access* som publiceringsform. Boken ger genom sina olika bidrag förhoppningsvis en grund för att reflektera över kunskapsrelaterade frågor.

Artiklarna speglar hur historiska aktörer, såväl makthavare som lekmän och tjänstemän, har producerat och utnyttjat information och kunskap från medeltiden till idag. Här ryms forskning om folkräkning, om kungars historieskrivning, om informationssystem,

om urbanisering, om demokratisering och myndighetsutövning, om propaganda, om sociala och politiska rörelser och om disciplinering och opinionsbildning.

Många historiker ser idag makt och kunskap som intimt förknippade. Det käckta slagordet *kunskap är makt* har kommit i skuggan av påståendet att *makt är kunskap*. Som upphov till detta sätt att analysera relationen mellan kunskap och makt brukar anges den franske idéhistorikern Michel Foucault. Detta kan ses som en historiens ironi eftersom det franska språket, till skillnad från svenskan eller engelskan, inte har något ord för kunskap. På franska används istället *savoir*, alltså vetande, och *connaissance* som betyder kännedom. Båda substantiven används i såväl singular som plural och går att böja i både bestämd och obestämd form. Det svenska begreppet kunskap är inte på samma sätt kopplat till vardagliga kognitiva fenomen och ändelsen -skap ger intryck av att kunskap är något sanktionerat och institutionellt, på samma vis som äktenskap och medborgarskap.⁴

Som läsaren kommer att märka delar dock inte alla artikelförfattare tanken att makt är kunskap. Enighet torde däremot råda kring iakttagelsen att den som vill utöva makt och behålla den behöver och utnyttjar information och kunskap. Något som i sin tur innebär att de som vill utmana makthavarna, också behöver information och någon typ av kunskapsproduktion.

Information och desinformation

Idag läser de flesta av oss mer text än tidigare i historien, och vi matas med audiovisuella signaler. Men det betyder inte att människor i äldre samhällen inte läste eller inte sände ut och tog emot information. Däremot torde deras möjlighet att förhålla sig kritiskt till denna information ha varit mer begränsad än idag. Informationskanalerna var långt tillbaka i historien få, och för det mesta kontrollerade av en styrande elit. Den bristande informationstillgången och dess konsekvenser analyseras i Dag Retsös artikel *Tidender i orons tid. Informationsförmedling under senmedeltiden*. Kim Bergqvists artikel *Makten och moralen. Historie-skrivning i det medeltida Spanien* behandlar ett liknande ämne och visar hur den tillgängliga kunskapen om det förflutna ständigt

omformulerades av spanska kungar och stormän i syfte att övertyga andra om legitimiteten i deras politiska visioner.

Experterna

Ekonomer tycks idag inta en central samhällelig funktion motsvarande den som en gång legat hos ingenjörer, läkare och biskopar. Olika typer av experter har genom historien spelat en betydande roll för att hjälpa till att upprätthålla rådande strukturer, eller omforma dem. Experternas roll i olika typer av organisationer belyses i flera av artiklarna.

I Sven Liljas artikel *Stat, städer och urbanisering i Östersjöområdet under tidigmodern tid* ser vi experternas betydelse indirekt, genom den roll som kunskapen om hur en effektiv stat borde organiseras spelade, i en tid präglad av regionala krig. Lars Nilsson visar i artikeln *Kommunerna. Självestyrelsen, makten och kompetensen* hur kommunerna parallellt med att demokratin ökat i såväl kommunerna som i Sverige som helhet blivit ålagda eller själva tagit på sig att utföra ett stort antal specifika tjänster, vilket har medfört ett utökat behov av experter på alla nivåer. Enskilda organisationer, som de som Bill Sund tar upp i sin artikel *Elit och bredd. Makten i Metall och Svenska fotbollförbundet sedan 1950-talet* har däremot på ett annat sätt kunnat välja hur den egna organisationen ska vara uppbyggd och hur den ska förhålla sig till frågan om expertkunskap kontra ideellt engagemang och intern trädning av kunskap.

Två bidrag behandlar frågan om experternas makt. I Carl Mikael Carlssons artikel *Ståndssamhällets fall speglad i folkräkningsblanketter* kan vi se hur statsmaktens önskan att skaffa sig tillförlitlig och heltäckande information om befolkningens sammansättning fick, när den skulle förverkligas, effekter som kan sägas ha varit ett led i att ståndssamhället kom att ifrågasättas. I sin artikel *Historikern, experterna och steriliseringarna av resanderomer* utgår Maija Runcis från en jämförelse av experternas syn på steriliseringar av resanderomer idag och i går och försöker förstå varför denna syn skiljer sig från den steriliseringspraktik som går att utläsa ur källorna.

Protester och aktivister

Önskan att förändra världen ger också upphov till kunskap både i form av kritisk granskning av rådande förhållanden, och i form av systematiserade idéer. Detta arbete med att tänka om världen kan kallas för ideologi, i ordets positiva betydelse. I Hossein Sheibans artikel *Kritiskt tänkande på andra villkor. Poeten Hāfez i det medeltida Persien* möter vi poetens möjligheter att tack vare sin litterära förmåga kunna kritisera makten. Även religiös aktivism kan ge upphov till kunskapsproduktion. Elin Malmer visar i sin artikel *På spetsen av Andens svärd. Maktutövning inom soldatmissionen* hur väckelsepredikanter kring sekelskiftet 1800/1900 ville lägga livet till rätta i en sorts fritidsgårdar för unga män som gjorde värnplikten. Den mikromakt som växte fram i dessa institutioner producerade kunskap om det rätta sättet att vara en god son, make och far.

Sammantaget visar artiklarna på kunskapens betydelse i mycket skiftande historiska sammanhang och avvisar bestämt tanken att dagens behov och utnyttjande av kunskap skulle vara något unikt i världshistorien.

Noter

1. Peter F. Drucker, *The age of discontinuity: guidelines to our changing society* (New York 1969); Daniel Bell, *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting* (New York 1973). Druckers bok översattes omgående till svenska under titeln *Förändringens tidsålder: om diskontinuiteten i vår tid: den snabba förändringen av teknologi, ekonomi, politik och utbildning* (Stockholm, 1970).
2. Bell (New York, 3:e utgåvan, 1999) s. 17 och s. 20.
3. Peter Burke, *What is the History of Knowledge?* (Cambridge 2016) s. 1.
4. Påståendet att makt är kunskap skulle dock kunna tänkas ha sin upprinnelse i att substantivet makt och verbet kunna är samma ord på franska, nämligen *pouvoir*.